

OSVRT NA NOVU REGULATIVU KAZNENOG POSTUPKA PREMA OKRIVLJENICIMA S DUŠEVNIM SMETNJAMA

Autor u radu analizira novosti koje je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o kaznenom postupku uveo u postupak prema okrivljenicima s duševnim smetnjama. Ovaj posebni postupak podvrgnut je najznačajnijim promjenama koje korespondiraju s posljednjim izmjenama Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama. Donošenje u ovom posebnom kaznenom postupku rješenja o prisilnom smještaju u psihijatrijsku ustanovu okrivljenika koji je u stanju nebrojivosti počinio protupravno djelo osigurava veću zaštitu prava osoba s duševnim smetnjama koja proizlaze i iz Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.

1. Uvod

Najznačajnije promjene koje je u posebne postupke unijela posljednja Novela Zakona o kaznenom postupku odnose se upravo na postupak prema okrivljenicima s duševnim smetnjama, a pri njihovom izlaganju bit će upućeno i na izmjene Glave VII. Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama iz srpnja 2002. godine koje se odnose upravo na postupak prisilnog smještaja nebrojivih osoba.

2. Novosti u postupku prema okrivljenicima s duševnim smetnjama

Neusklađenost odredaba ranije Glave XXVIII. Zakona o kaznenom postupku u dijelu u kojem se odnosila na osobe s duševnim smetnjama s Ustavom Republike Hrvatske i Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda kao i s tada važećim odredbama Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama te podnormiranost ovog područja bili su razlozima značajnih izmjena ne samo ovog postupka i ostalih odredaba ZKP-a vezanih uz osobe s duševnim smetnjama nego i Glave VII. ZZODS-a koja je uslijedila kratko vrijeme nakon Novele ZKP-a radi cjelovite i sustavne pravne regulative ovog područja.

Nova Glava XXVIII. (XXIX.) Zakona o kaznenom postupku više ne sadrži odredbe o postupanju prema osobama koje su kazneno djelo počinile u stanju smanjene ubrojivosti ili pod djelovanjem ovisnosti o alkoholu i drogama, jer postupak koji se protiv njih vodi nije poseban postupak, već redovni kazneni postupak u kojem se samo dodatno utvrđuju činjenice koje mogu biti relevantne za primjenu odgovarajućih odredbi KZ-a o sigurnosnim mjerama ili odmjeravanju kazne.

Ova Glava ZKP-a ne sadrži niti odredbe o postupanju prema okrivljenicima za koje se tijekom kaznenog postupka utvrdi da imaju duševne smetnje (a ne radi se o osobama koje se tereti za počinjenje protupravnog djela u stanju nebrojivosti), već sadrži samo odredbe o postupku prema osobama kojima se stavlja na teret počinjenje u stanju nebrojivosti protupravne radnje (i samo na njih će se odnositi u ovome radu korišteni termin "osoba s duševnim smetnjama").

Najvažnija promjena ove Glave ZKP-a uvođenje je u kazneni postupak odluke o prisilnom smještaju osoba koje su u stanju nebrojivosti počinile protupravno djelo, a takvo postupovno rješenja omogućila je dopuna stavka 1. članka 40. KZ a prema kojoj nebrojiva osoba može biti smještena u psihijatrijsku ustanovu prema odredbama Zakona o zaštiti osoba sa duševnim smetnjama.

Ipak, osim ukazivanja na osnovne promjene ovog posebnog postupka, ukazat ću i na izmjene pojedinih odredbi Općeg dijela ZKP-a, odnosno prethodnog postupka, a koje su povezane s ovim postupkom prema osobama s duševnim smetnjama, i to kratkom "šetnjom" kroz pojedine faze kaznenog postupka.

3. Opće odredbe ZKP-a o osobama s duševnim smetnjama i istraga

U prvome dijelu ZKP-a (Opće odredbe) dopunjena je definicija okrivljenika u točki 2. članka 170. (179.) na način da je određeno da je okrivljenik "i osoba s duševnim smetnjama prema kojoj se prema odredbama ovoga Zakona vodi poseban postupak".

Novela ZKP-a isključila je raspravnu nesposobnost okrivljenika koja je uzrokovana njegovim duševnim smetnjama kao razlog prekida istrage ako je državni odvjetnik stavio prijedlog da se prikupe dokazi i činjenice potrebne radi utvrđenja je li okrivljenik u vrijeme počinjenja protupravnog djela bio neubrojiv i jesu li ispunjeni uvjeti za određivanje prisilnog smještaja okrivljenika prema odredbama ZZODS-a.

Novelom ZKP-a ukinut je ranije mogući tzv. preventivni smještaj raspravno nesposobnih okrivljenika s duševnim smetnjama koji je predviđao mogućnost da neka osoba protiv koje je tek pokrenut kazneni postupak (dakle, povodom sumnje u počinjenje kaznenog djela) odlukom kaznenog suda bude "upućena" sudu nadležnom prema ZZODS-u i u postupku pokrenutom pred tim sudom bude prisilno hospitalizirana, neovisno o kasnijem ishodu kaznenog postupka (koji je mogao završiti obustavom ili oslobađajućom presudom).

Izmjena članka 264. (281.) ZKP-a koji se odnosi na vještačenje psihijatrijskim pregledom okrivljenika značajna je zbog propisivanja obveze vještaka da se, ako utvrdi neubrojivost okrivljenika, očituje i o stupnju vjerojatnosti da bi on zbog duševnih smetnji mogao počiniti teže kazneno djelo. Ova okolnost nije relevantna samo radi ocjene postojanja uvjeta za prisilni smještaj prema članku 44. ZZODS-a (čija formulacija, međutim, ne prati ZKP), već i radi određivanja pritvora temeljem stavka 1. članka 458. (477.) ZKP-a.

Traženje mišljenja vještaka i o okrivljenikovoj opasnosti trebalo bi biti sadržano već i u nalogu istražnog suca kojim se određuje psihijatrijsko vještačenje, jednako kao i traženje očitovanja o raspravnoj sposobnosti okrivljenika u smislu stavka 5. tog članka. To, nažalost, nije uvijek slučaj pa se događa da nalazi i mišljenja vještaka psihijatra izrađeni tijekom istrage ne sadrže i mišljenje vještaka o opasnosti okrivljenika niti o njegovoj raspravnoj sposobnosti, zbog čega je potrebno tražiti dopune vještačenja nakon podnošenja optužnice odnosno prije određivanja glavne rasprave.

4. Pritvor protiv osobe s duševnim smetnjama

Stavkom 1. članka 458. (477.) određen je poseban (dodatni) osnov za pritvor protiv okrivljenika kojega se tereti da je u stanju neubrojivosti počinio protupravno djelo. To je "vjerojatnost da bi (taj) okrivljenik mogao zbog težih duševnih smetnji počiniti teže kazneno djelo". Potrebno je naglasiti da se ovaj osnov samo dijelom "preklapa" s okolnostima navedenima u točki 3. stavka 1. članka 102. (105.) ZKP a, a specifičan je zbog toga što se traži da je ova opasnost od ponavljanja djela posljedica upravo težih duševnih smetnji okrivljenika. Ranije je već ukazano na europsko konvencijsko pravo koje nalaže prikladnost mjesta, okoline i uvjeta u kojima se izvršava prisilni smještaj osobe s duševnim smetnjama, a ovdje valja dodati da je pritvor čija potreba proizlazi iz opasnosti takve osobe čisto generalnopreventivne naravi, dakle, da nije u funkciji provođenja kaznenog postupka. Stoga je opravdano izvršavanje ovakvog pritvora u psihijatrijskoj ustanovi ili odgovarajućem odjelu zdravstvene ustanove penalnog sustava, a ne u zatvoru. Konačno, kad ova mjera lišenja slobode ne bi bila povezana i s psihijatrijskim liječenjem, bilo bi protivno elementarnoj liječničkoj etici davati mišljenje o opasnosti pacijenta radi primjene represivne mjere kojom mu se ne osigurava i liječenje. Zbog toga je stavkom 3. članka 111. (116.) ZKP-a propisano da će okrivljenik protiv kojega je određen pritvor iz ovog osnova biti upućen u bolnicu za osobe lišene slobode ili odgovarajuću psihijatrijsku ustanovu, a odluku o takvom upućivanju ne donosi sud, već uprava zatvora u kojem se izvršava pritvor koju je sud dužan izvijestiti o ovome osnovu određivanja pritvora.

Iz prakse Županijskog suda u Zagrebu proizlazi da su okrivljenici protiv kojih je iz ovog osnova određivan pritvor uvijek bili upućivani u Zatvorsku bolnicu, dakle, nije bilo slučajeva njihovog upućivanja u psihijatrijsku ustanovu izvan penalnog sustava. Ne ulazeći u uspoređivanje kvalitete liječenja bolesnika na psihijatrijskom odjelu Zatvorske bolnice i

kvalitete njihovog liječenja u psihijatrijskim ustanovama, iz aspekta zagrebačkih sudova mogu reći da nam je tehnički irelevantno nalazi li se okrivljenik u Svetošimunskoj ili u nekoj zagrebačkoj psihijatrijskoj ustanovi. Međutim, za udaljenije sudove, odnosno zatvore svakako bi trebalo pažljivije razmotriti postoji li mogućnost upućivanja ovakvog pritvorenika u neku ustanovu bližu sudu pa i rodbini okrivljenika, nego uzeti kao redovno rješenje upućivanje u Zatvorsku bolnicu u Zagrebu.

Iako iz upućivanja na stavak 2. članka 456. (475.) ZKP-a proizlazi da je pritvor po ovom osnovu moguće odrediti tijekom cijelog kaznenog postupka, u praksi se ne događa da se pritvor u istrazi temelji na stavku 1. članka 458. (477.) ZKP-a, već se tek prilikom kontrole pritvora nakon podnošenja optužnice (do čega u pravilu dolazi nakon pribavljanja nalaza i mišljenja vještaka psihijatra) razmatra primjena ove odredbe. Do ovoga često dolazi upravo zbog ranije spomenutog propuštanja vještaka da se već u istrazi očituju o stupnju okrivljenikove opasnosti.

Prema stavku 2. članka 461. (480.) ZKP-a sud će, pri donošenju "deklaratorne" presude i rješenja o prisilnom smještaju, odrediti, odnosno produljiti pritvor iz razloga navedenog u članku 458. (477.) stavku 1. toga Zakona.

Naime, visoki stupanj opasnosti okrivljenika pretpostavka je prisilnog smještaja okrivljenika prema članku 44. ZZODS-a, pa će uvijek kad sud nađe da su ispunjeni ti uvjeti za određivanje prisilnog smještaja osobe za koju utvrdi da je u stanju neubrojivosti počinila protupravno djelo postojati i razlog za pritvor iz stavka 1. članka 458. (477.) ZKP-a. Zbog toga je pritvor po ovom osnovu nakon donošenja presude i rješenja iz stavka 1. članka 461. (480.) ZKP-a oblatoran, a to otklanja i sve one probleme koji su ranije proizlazili iz neusklađenosti odredaba ove Glave ZKP-a s Glavom VII. ZZODS-a.

Naime, sud koji je, prema ranijim odredbama ZZODS-a, bio nadležan u izvanparničnom postupku odlučivati o prisilnom smještaju neubrojivog počinitelja protupravnog djela nije imao na raspolaganju sredstva za realizaciju prisilnog smještaja u psihijatrijsku ustanovu, već je samo mogao procjenjivati opravdanost već realizirane prisilne hospitalizacije neubrojive osobe; dakle, ako ona nije u kaznenom postupku bila lišena slobode te nakon pravomoćnosti "deklaratorne" presude premještena u psihijatrijsku ustanovu, nije bilo moguće inicirati njezin prisilni smještaj niti u izvanparničnom postupku koji zbog toga u takvim slučajevima nije niti bio pokretan.

Stavkom 3. članka 457. (476.) ZKP-a propisana je osobita žurnost u postupanju u ovim predmetima.

5. Glavna rasprava

Glavna rasprava povodom optužnice državnog odvjetnika koja sadrži zahtjev da sud utvrdi da je okrivljenik počinio protupravno djelo u stanju neubrojivosti te da mu se odredi prisilan smještaj prema odredbama ZZODS-a može biti održana u odsutnosti okrivljenika, ako je on raspravno nesposoban zbog duševnih smetnji. Međutim, da bi rasprava bila održana u odsutnosti okrivljenika, predsjednik vijeća mora prije glavne rasprave pokušati ispitati okrivljenika. Ovo proizlazi iz europskim konvencijskim normama priznatog okrivljenikovog prava na osobno saslušanje. To ispitivanje, kojemu je cilj da se sud i neposredno, iako u pravilu i prije glavne rasprave raspolaže mišljenjem vještaka psihijatra, uvjeri u raspravnu (ne)sposobnost okrivljenika, moguće je obaviti u sudnici prije početka glavne rasprave ako je zdravstveno stanje okrivljenika takvo da je moguće osigurati njegovu nazočnost u sudu, ali i na drugome mjestu - u njegovom domu ili u psihijatrijskoj ustanovi u koju je on smješten (npr. u slučaju primjene stavka 1. članka 458./477. te stavka 3. članka 111./116. ZKP-a).

O glavnoj raspravi potrebno je izvijestiti (dakle - poslati obavijest o raspravi, a ne poziv) okrivljenikovog zakonskog zastupnika, a ako ga nema, optuženikovog bračnog ili izvanbračnog druga, odnosno najbližeg srodnika.

Od raspravno sposobnog okrivljenika neće se, dakako, zatražiti da se očituje o krivnji u smislu stavka 4. ili stavka 7. članka 320. (337.) ZKP-a jer osoba koja je u stanju neubrojivosti počinila protupravno djelo ne može biti kriva, ali će se njegov branitelj ili on očitovati je li

okrivljenik počinio protupravno djelo, dakle, je li počinio radnje opisane u optužnici. Ako je okrivljenik zbog duševnih smetnji raspravno nesposoban (pa se uslijed toga rasprava održava u njegovog odsutnosti), smatrat će se da poriče osnovanost optužbe, a zapisnici o njegovom ranijem ispitivanju će se pročitati.

6. Presuda i rješenje o prisilnom smještaju

Uvjet za prisilni smještaj u psihijatrijsku ustanovu okrivljenika za kojega sud utvrdi da je u stanju nebrojivosti počinio protupravno djelo je, prema članku 44. ZZODS-a, da on ima teže duševne smetnje i da je opasan za okolinu. Stavkom 2. istog članka ta opasnost određena je kao "visoki stupanj vjerojatnosti da bi ta osoba zbog duševnih smetnji zbog kojih je nastupila njezina nebrojivost mogla ponovno počiniti kazneno djelo za koje je zapriječena kazna zatvora u trajanju od najmanje tri godine."

Razumljiva je želja zakonodavca da naglasi da samo ozbiljna opasnost može predstavljati temelj prisilnog smještaja u psihijatrijsku ustanovu kao lišenja slobode koje predstavlja narušavanje njegovih osnovnih ljudskih prava. I prigovor da "opasnost od ponovnog počinjenja težeg kaznenog djela" možda nije dovoljno određeni pravni standard, ima određenu težinu.

Međutim, teško je očekivati da će se vještak psihijatar u svom nalazu i mišljenju koje, kako je već rečeno, treba sadržavati i ocjenu o opasnosti nebrojivog okrivljenika, moći tako konkretno izjasniti i o vrsti i obliku kaznenog djela koje bi okrivljenik mogao u budućnosti počiniti kako to traži citirana odredba stavka 2. članka 44. ZZODS-a.

Stoga je za očekivati da će ovakvo određivanje uvjeta prisilnog smještaja nebrojivog okrivljenika izazvati probleme u tim postupcima, ali valja naglasiti da, ako takva aktualna opasnost trenutno i ne postoji u znatnijoj mjeri (posebno u situaciji kada je osoba s duševnim smetnjama u liječničkom tretmanu i kada je, upravo zbog aktualnog liječenja na slobodi ili u zdravstvenoj ustanovi ta opasnost reducirana), ispitivanjem vještaka psihijatra treba provjeriti postoji li ozbiljna vjerojatnost da će okrivljenik u budućnosti, ako se liječnički tretman prekine, ugroziti druge, odnosno mogu li se tada njegove duševne smetnje razviti do stupnja u kojem bi on postao opasan.

Dakle, ako sud s potrebnim stupnjem izvjesnosti utvrdi da je okrivljenik u stanju nebrojivosti počinio protupravno djelo, da ima teže duševne smetnje i da je opasan za okolinu, a državni odvjetnik je u optužnici postavio i zahtjev iz stavka 1. članka 457. (476.) ZKP-a, donijet će temeljem stavka 1. članka 461. (480.) ZKP-a presudu kojom se utvrđuje da je okrivljenik počinio protupravno djelo, da ga je počinio u stanju nebrojivosti ("deklaratorna" presuda), a istovremeno s takvom presudom donijet će i rješenje kojim se određuje prisilni smještaj okrivljenika u psihijatrijsku ustanovu, i to u trajanju od šest mjeseci. Kazneni sud, naime, ne procjenjuje koje bi bilo trajanje prisilnog smještaja potrebno za otklanjanje okrivljenikove opasnosti, dakle, nije ovlašten rješenjem ga odrediti u trajanju kraćem od 6 mjeseci. Međutim, u tom razdoblju mogućnost otpuštanja nebrojive osobe iz psihijatrijske ustanove primjenom odredaba ZZODS-a, a za takvu odluku nadležan je "civilni" sud koji prati tijekom izvršavanja prisilnog smještaja.

Ako, pak, sud nakon provedene glavne rasprave utvrdi da je okrivljenik u stanju nebrojivosti počinio protupravno djelo, ali da ne postoje ranije navedeni uvjeti za određivanje njegovog prisilnog smještaja u psihijatrijsku ustanovu, donijet će, u skladu sa stavkom 2. članka 461. (480.) ZKP-a, oslobađajuću presudu i rješenje kojim se odbija zahtjev za određivanje prisilnog smještaja.

Naime, ako nema uvjeta za prisilni smještaj okrivljenika u smislu citirane odredbe članka 44. ZZODS-a, nema niti razloga za donošenje "deklaratorne" presude, pa je oslobađajuća presuda prihvaćena kao logično rješenje.

Novost je odbijajuća presuda koju sud, prema odredbi stavka 6. članka 461. (480.) ZKP a, donosi ako ne utvrdi da je okrivljenik u vrijeme počinjenja protupravnog djela bio nebrojiv (dakle, ako nađe dokazanim da je on počinio radnju kaznenog djela, ali ne u stanju nebrojivosti nego kao ubrojiv ili smanjeno ubrojiv). Prihvaćanje odbijajuće presude za ovu situaciju može se obrazložiti argumentom da je nebrojivost okrivljenika i procesna

pretpostavka vođenja posebnog postupka po odredbama ove Glave ZKP-a.

Ako sud donese ovakvu presudu, državni odvjetnik ima mogućnost podnošenja tzv. "ekspresne optužnice" - podnošenja, nakon odricanja od prava na žalbu protiv odbijajuće presude, nove optužnice za isto kazneno djelo (ali, naravno, ne više s tvrdnjom da je ono počinjeno u stanju nebrojivosti, dakle, bez zahtjeva za određivanje prisilnog smještaja). Protiv te optužnice prigovor nije dopušten, a glavna rasprava se nastavlja pred istim vijećem.

Ako državni odvjetnik tijekom glavne rasprave sam zaključi da nema dokaza za nebrojivost okrivljenika te odustane od zahtjeva za određivanje prisilnog smještaja i izmijeni optužnicu, glavna rasprava započinje iznova, moguće i pred istim vijećem, a zapisnici o ranijim iskazima svjedoka i vještaka ispitanih na glavnoj raspravi održanoj u odsutnosti okrivljenika zbog njegove raspravne nesposobnosti ne mogu se pročitati bez suglasnosti stranaka.

"Deklaratorna" ili oslobađajuća presuda s rješenjem o određivanju prisilnog smještaja ili o odbijanju zahtjeva za njegovo određivanje dostavit će se, osim strankama (dakle, i okrivljeniku) te branitelju, ali i okrivljenikovom zakonskom zastupniku, odnosno bračnom ili izvanbračnom drugu ili najbližem srodniku (koji je trebao biti obaviješten o glavnoj raspravi), a žalbu mogu podnijeti sve osobe koje su inače prema članku 363. (380.) ZKP-a na to ovlaštene, dakle, osim državnog odvjetnika, okrivljenika i branitelja, i okrivljenikov bračni ili izvanbračni drug, rođak u uspravnoj liniji, zakonski zastupnik, posvojitelj, posvojenik, brat, sestra i hranitelj. Nekoj od tih osoba će presuda i rješenje u većini slučajeva biti i dostavljeni u skladu s odredbom stavka 1. članka 462. (481.) ZKP-a.

7. Provođenje prisilnog smještaja nebrojivih osoba

Postupak prisilnog smještaja nebrojive osobe (korištenje termina "nebrojive osobe" ovdje je moguće jer ta osoba više nema status okrivljenika u kaznenom postupku, budući da je za nju pravomoćnom presudom utvrđeno da je u stanju nebrojivosti počinila protupravno djelo) pokreće se, u pravilu, nakon izvršnosti rješenja o određivanju prisilnog smještaja (a time i "deklaratorne" presude).

Pokretanje tog postupka je dostavljanje sucu nadležnog županijskog suda prijepisa sljedećih akata:

- presude kojom se utvrđuje da je optuženik počinio protupravno djelo u stanju nebrojivosti i rješenja o prisilnom smještaju s naznakom datuma njihove pravomoćnosti,
- nalaza i mišljenja vještaka,
- izvataka iz kaznene evidencije,
- socijalne ankete ako njome raspolaže,
- po potrebi i drugih podataka.

ZKP u stavku 4. članka 462. (481.) predviđa i mogućnost određivanja izvršenja rješenja o prisilnom smještaju okrivljenika i prije njegove pravomoćnosti, i to na zahtjev okrivljenika, u kojem slučaju se nadležnom sucu dostavlja i to pravomoćno rješenje.

Šestomjesečno trajanje prisilnog smještaja računa se od pravomoćnosti rješenja o određivanju prisilnoga smještaja u kaznenom postupku, odnosno rješenja o njegovom izvršenju prije pravomoćnosti.

Ostale odredbe novelirane Glave VII. ZZODS-a detaljno reguliraju postupak upućivanja nebrojive osobe u psihijatrijsku ustanovu, njezine privremene izlaske, postupak produljenja prisilnog smještaja, uvjetnog otpusta te opoziva i prestanka uvjetnog otpusta. Izlaganje te materije izlazi iz okvira ovog rada, a vjerujem da će drugi izlagači reći nešto više o tome.

8. Zaključak

Ciljevi posljednjih izmjena Zakona o kaznenom postupku bili su povećanje efikasnosti i ekonomičnosti kaznenog postupka, uvođenje novina koje prate svjetske i europske trendove kaznenog zakonodavstva, njegovo usklađivanje s europskim te razjašnjenja i popravljanja zakonskog teksta, uz očuvanje dostignutog stupnja okrivljenikovih prava.

Najznačajnije promjene u posebnim postupcima odnose se na postupanje prema

okrivljenicima s duševnim smetnjama, čiji prisilni smještaj regulira i u tom dijelu nedavno izmijenjeni Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama. Novost je donošenje u tom postupku rješenja o prisilnom smještaju okrivljenika koji je u stanju nebrojivosti počinio protupravno djelo, ako ima duševne smetnje i ako je opasan za okolinu.

9. Summary

The goals of the latest changes and amendments of the Law on Criminal Procedure were to increase the efficiency and cost-effectiveness of the criminal proceedings, to introduce novelties that are following the latest European and international trends in criminal legislation, to harmonize it with the European legislation, as well as to clarify and improve the previous legal text – all with maintaining the achieved level of the defendant's rights.

The most significant changes in specific proceedings relate to the treatment of the defendants with mental disturbances. The recently changed and amended Law on Protection of Persons with Mental Incapacities regulates the issues related to the detention of such persons. The novelty in this part can be seen in the possibility to render a ruling on an involuntary detention/confinement of a defendant who has committed an offense in the state of mental incapacity, if he/she is mentally disturbed and dangerous for the environment.